

AŞAĞI FİLYOS HAVZASINDA PLANLAMA SORUNLARINA COĞRAFİ BİR YAKLAŞIM*

A Geographical Approach For Planning Problems in The Lower Filyos Basin

Dr. Sedat AVCI**

ÖZET

Aşağı Filyos havzasında yakın gelecekte ciddi fiziki ve sosyo-ekonomik sorunlar ortaya çıkacaktır. Bunların önlenmesi için, bir bölgesel kalkınma planına ihtiyaç vardır. Bu planda çözüm aranması gereken başlıca sorunlar; tarım sahalarının sanayi alanlarına veya yerleşmelere dönüşmesi, tarımsal üretimin hızla azalması, otlakların ve ormanların azalması, sanayi tesislerinin belli bir gelişme planı olmadan kurulması, hızlı gelişmenin neden olacağı büyük nüfus artışı ve altyapı yetersizliğidir.

Alınması gereken önlemler kısaca şöyle sıralanabilir:

- 1- Bu bölgesel kalkınma planında bütün kurumlar arasında bir eşgüdüm mutlaka sağlanmalıdır.*
- 2- Altyapı çalışmalarına hemen başlanılmalı ve hızla tamamlanmalıdır.*
- 3- İnceleme sahasında yer alan sanayinin ve işgücünün planlanmasında fiziki potansiyel aşılmamalıdır.*
- 4- Bu planda tarımsal üretimin artırılması da düşünülmelidir.*
- 5- Sanayi tesislerinin bir yerde yoğunlaşması ve birbiriyle ilişkisi olmayan sanayi tesislerinin kurulması değil, birbirleriyle hammadde-ürün ilişkisi olan tesislerin kurulması teşvik edilmelidir.*
- 6- Fabrikalar I. ve II. sınıf tarım arazilerinde kurulmamalıdır.*
- 7- Yapılan planlamada "sürdürülebilir kalkınma" ilkesi esas alınmalı ve çevre korumaya da gereken önem verilmelidir.*

* İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu'nca desteklenen 552/121192 sayılı "Uygulamalı coğrafya açısından Filyos çayı çevresinin ekonomik kalkınmasında karşılaşılan başlıca sorunlar ve çeşitli öneriler" başlıklı proje kapsamında hazırlanan ve Ankara'da 17-18 Ekim 1996 tarihlerinde yapılan 6 Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi'nde sunulan bildiri metnidir.

** İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul.

ABSTRACT

A series of development problems seems to emerge in the lower Filyos basin in the rear future. So, the area is urgently in need of a special development plan to solve the problems brought by the urban sprawl.

These problems are to be emerged as those:

The transformation of the agricultural lands into industrial and residential areas; a decrease in agricultural production; also a decrease in grasslands and forest areas; in sufficient infrastructure; unplanned industrial growth; and a high population growth related to the rapid development of the area.

The following steps can be taken in this proposed development plan;

1- This must be a coordinated plan prepared by the participation of all related offices.

2- Infrastructure works must be started and completed immediately.

3- A physical plan should also be prepared for the carrying capacity of the area in terms of industrial establishments and workers.

4- This proposed development plan must also take agriculture (both areas and production) into consideration.

5- Industrial concentration should not be allowed and in complementary type, not to be consisted of different type industries.

6- The construction of industrial establishments mustn't be permitted on I. and II. class agricultural land.

7- The proposed development plan must be a "sustainable" one and should take environmental considerations into account.

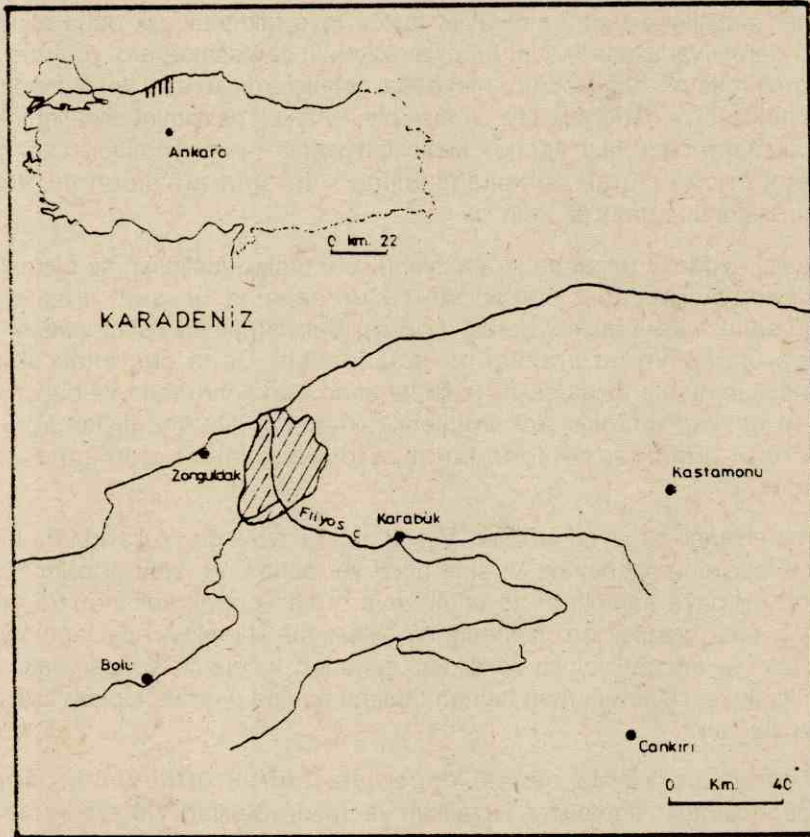
Zonguldak ilinde ekonomik hayat büyük bir çoğunlukla maden çıkarımına dayanmaktadır. Maden ocaklarının kapatılmasının gündeme gelmesinden sonra, madencilik dışındaki ekonomik faaliyetlerin geliştirilebileceği alanlar aranmaya başlanmıştır. Bu alanlardan biri olan aşağı Filyos havzası, incelemeye konu olmuştur (Harita 1).

Kaynaklarını llgaz dağlarından alan Araç çayı ile Köroğlu dağlarından alan Soğanlı çayı birleştikten sonra Filyos çayı adını almaktadır. İki akarsuyun birleşim yerinde Karabük yerleşmesi kurulmuştur. Karabük'ten itibaren kabaca doğu-batı doğrultusunda akan Filyos çayı, Gökçebey batısında Devrek çayı ile birleşir ve güney-kuzey doğrultusunda akmaya devam eder. Aşağı Filyos havzası, akarsuyun kuzeye yöneldiği yerden Karadeniz'e döküldüğü yere kadar olan kısımdır. Ancak gerek Devrek, gerekse Gökçebey sosyo-ekonomik açıdan aşağı havzadaki yerleşmeler ile aynı özellikler taşıdıkları ve birbirleriyle yoğun olarak etkileşimde buldukları için bu çalışmada birlikte ele alınmışlardır.

Aşağı Filyos Havzasının Fiziki Potansiyeli

Karabük ile Gökçebey arasında yer yer anakayanın ortaya çıktığı, verimli alüvyal arazinin ise çok az olduğu dar bir tabanı olan Filyos çayı vadisi, aşağı çığırında geniş bir tabana sahiptir. Aşağı Filyos havzası kıyıya paralel uzanan alçak sırtlar ve bu sırtlar arasına girmiş vadilerin oluşturduğu ondülal bir görünüm kazanır. Yükselti, kıyından iç kesimlere ve doğudan batıya doğru gidildikçe artar. Bu özellik yerleşmelerin ve sanayi tesislerinin akarsuyun batısından çok doğu kıyısında yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Çalışmada, inceleme sahası öncelikle arazi kullanımı açısından değerlendirilmiştir. Bu amaçla araziyi kullanım açısından ziraate uygun alanlar ve ziraate uygun olmayan alanlar olarak önce ikiye, daha sonra bunları da kendi içlerinde dörde ayıran sekizli tasnif sistemi kullanılmıştır.¹

Harita 1- İnceleme sahasının yeri
Map 1- Location map.

¹ Arazilerin kullanım bakımından sınıflandırılmasına ait daha fazla bilgi GÖZENÇ, 1977'de bulunmaktadır.

İnceleme sahasında V. sınıf olarak tanımlananlar dışında, tüm kabiliyet sınıflarından arazi bulunmaktadır (Harita 2). I-IV arasındaki sınıflara ait araziler, tarımsal amaçla kullanılabilirler. I. sınıf arazilerde tarımı kısıtlayan herhangi bir faktör ya hiç yoktur ya da yok denecek kadar azdır. İnceleme sahasında I. sınıf olarak nitelenen sahalarda, Filyos çayının batı yakasında belirgin olarak ortaya çıkan taraça üzerinde, Kokaksu deresi vadisinde, kısmen Büyükdere vadisinde ve ince bir şerit halinde Devrek çayı vadisinde yer alırlar. Kesinlikle tarımsal amaçlı kullanılmaları gereken bu sahalarda inceleme alanındaki payı % 7 dolayındadır.

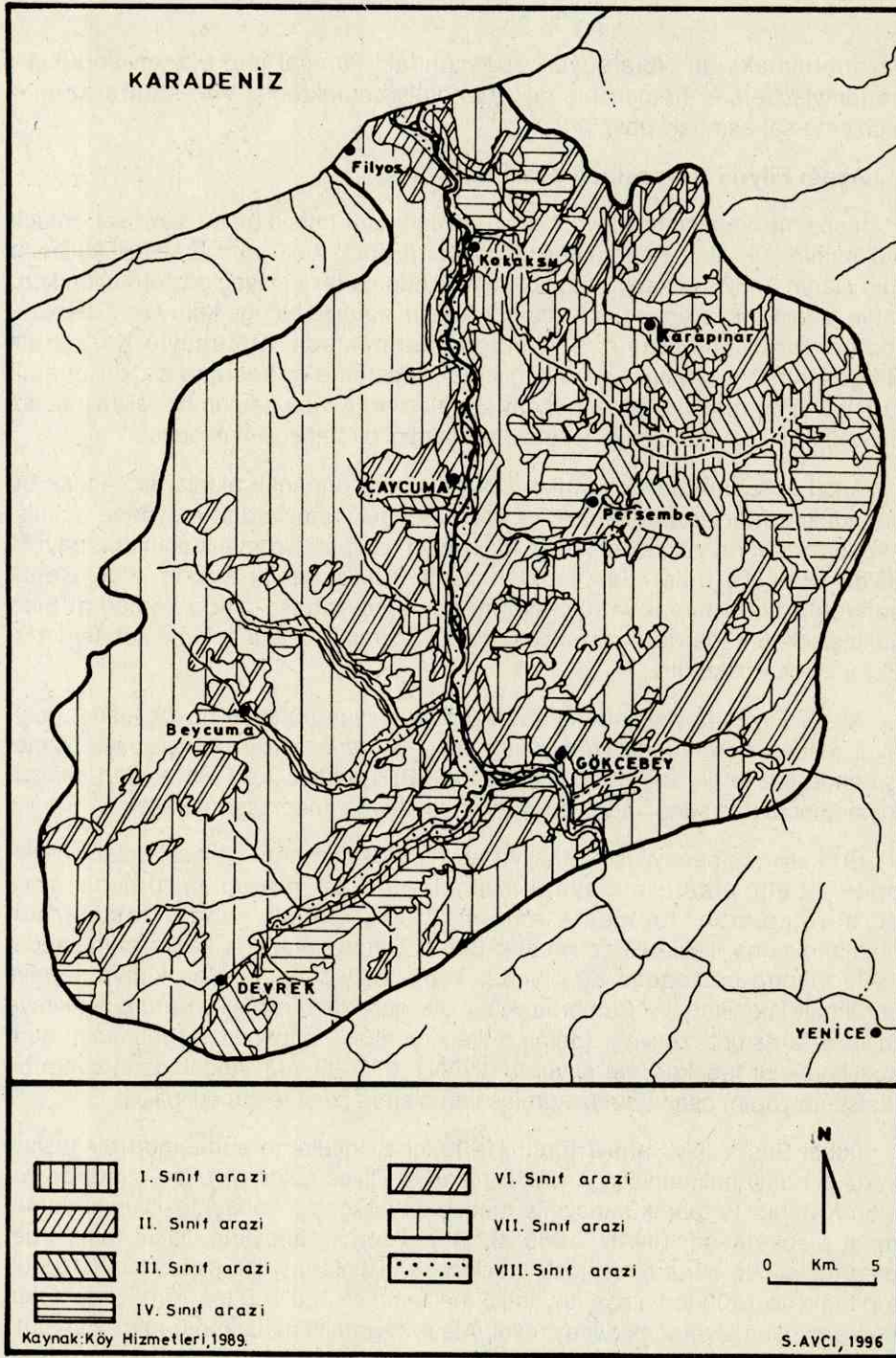
Tarımı sınırlandıran en az bir faktörün olduğu II. sınıf araziler, Filyos çayının doğu kıyısında ve Büyükdere vadisinde yer alırlar. Yerel taban suyu seviyesinin yüksek olması, bu gruptaki arazilerin ortak sınırlandırıcı özelliğidir. Drenaj sorununu çözümlenecek bazı önlemlerin alınmasıyla, tarımsal amaçla kullanılabilirler. Bu alanların inceleme sahasındaki payı % 4'tür.

III. sınıf arazilerde tarımı sınırlayıcı faktör veya faktörler çok daha etkilidir. Kokaksu deresi vadisinde I. sınıf tarım arazilerinin çevresinde erozyon unsurunun öne çıkmasına bağlı olarak meydana gelmişlerdir. Ayrıca yer yer toprak tabakasının taşlı ve derinliğinin az olması, bitkilerin kök gelişimini engellemektedir. Bu alanların bazı kesimlerinde kültür bitkilerinin tarımı yapılabileceği gibi, otlak veya orman olarak da kullanılabilirler. III. sınıf arazilerin inceleme sahasının bütününe oranı % 5'dir.

Dik eğim, şiddetli rüzgar ve su erozyonu ile toprak derinliğinin az olmasının tarımı sınırlayan faktörler olarak öne çıktığı sahalarda, IV. sınıf arazilerdir. İnceleme sahasında Kokaksu deresi ile Büyükdere arasında kalan yüksek kesimde görülürler ve bu arazilerin oranı % 8'dir. Daha çok otlak olarak değerlendirilen bu alanlarda çeşitli tedbirler alındıktan sonra tarla ve bahçe bitkilerinden bazıları sınırlı olarak üretilebilir. Arazinin ıslahına ilişkin koruma önlemlerinin alınması ve korumanın sürdürülebilmesi oldukça zor ve masraflıdır.

Tarıma elverişli olmayan araziler, V.-VIII. sınıf arazilerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi inceleme sahasında V. sınıf arazi yer almaz. VI. sınıf araziler % 17 dolayında bir paya sahiptirler ve otlak veya orman olarak kullanıma uygundur. VII. sınıf araziler ise, herhangi bir iyileştirme işleminin uygulanmasının oldukça zor ve masraflı oluşu ile dikkati çekerler. İnceleme sahasındaki nisbeten yüksek kesimlerin hemen hemen tamamı bu tipe girer ve toplam arazinin % 57'sini oluşturur.

Erozyonun çok fazla olması nedeniyle toprak örtüsünün kısmen süpürüldüğü sahalarda, kumsallar, kayalıklar ve ırmak yatakları VIII. sınıf arazileri oluşturmaktadır. Filyos çayı, inceleme sahası içinde eğimin azlığına bağlı olarak menderesler çizerek akmakta ve çok sık yatak değiştirmektedir. Bu nedenle pekişmemiş kum ve çakıllardan meydana gelen nisbeten geniş bir akarsu yatağına sahiptir. Bu alandan sadece kum ve çakıl elde etmek amacıyla faydalanılmaktadır. Filyos çayının Karadeniz'e döküldüğü yerin hem doğusunda hem de batısında yer alan kumsallardan sadece batıda olanından plaj olarak

Harita 2- Aşağı Filyos Havzasında arazi kullanım sınıfları
Harita 2- Land classification in the lower Filyos basin

yararlanılmaktadır. Akarsuyun doğusundaki kumsal ise, ulaşım zorlukları nedeniyle hemen hemen hiç değerlendirilememektedir. VIII. sınıf arazilerin inceleme sahasındaki payı % 2'dir.

Aşağı Filyos Havzasında Arazi Kullanılışı

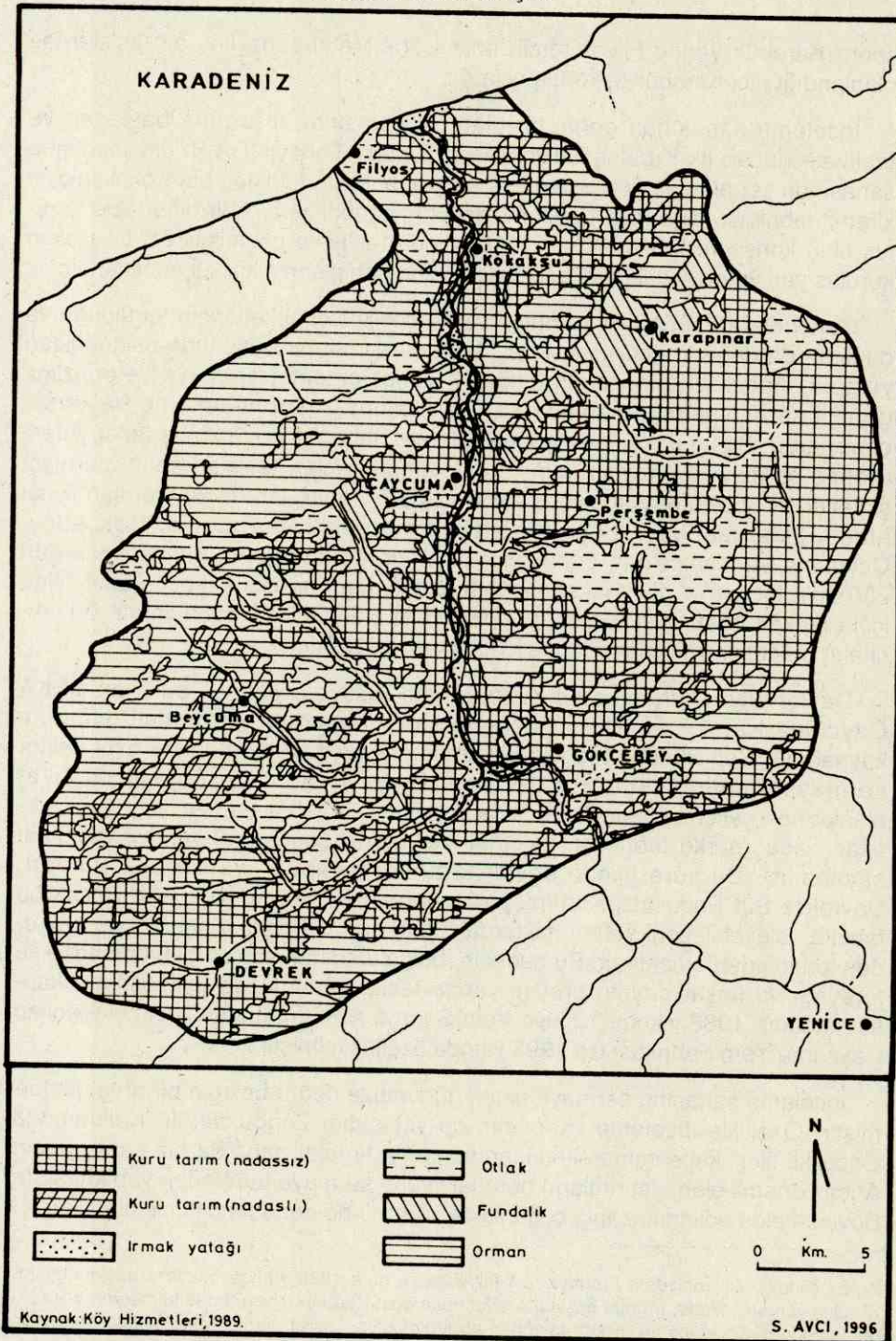
İnceleme sahasının mevcut arazi kullanımına bakıldığında tarımsal amaçlı kullanımın yüksek değerlere eriştiği görülür (Harita 3). Tarımsal amaçlı kullanım tüm alanın % 52'sini kaplar. Bu kullanım içinde nadasa ihtiyaç göstermeyen kuru tarım alanlarının oranı daha fazladır. Nadasın zorunlu olduğu kuru tarım alanları, toplam tarım alanlarının % 4'ünü oluşturmaktadır. Bütünüyle Karadeniz Bölgesi'nin kıyı kesiminde olduğu gibi, inceleme sahasında da en önemli tarımsal ürün mısırdır. Bunu buğday ziraati izler. Ayrıca hemen her ailenin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere sebze yetiştirdiği bir bahçesi mevcuttur.

Arazi kullanımı açısından ikinci büyük grup, ormanlık alanlardır. Ancak bu sahadaki ormanların çoğu baltalık karakterindeki ağaçlardan meydana gelmiş, ekonomik değeri yüksek olmayan bir yapıya sahiptir. Ormanlık alanların payı % 35'dir. Bunu % 6 ile otlak sahaları ve % 3 ile fundalık alanlar izler. Gerek şehirsal, gerek kırsal yerleşmelerin inceleme sahası içinde kapladığı alan yaklaşık % 2 kadardır. İrmak yatağı ve kıyı kumulları da inceleme sahasının % 2'sini oluşturmaktadır.

Aşağı Filyos havzasında kırsal alanda yaşayan nüfusun büyük kısmı, geçimini maden ocaklarında veya sınırlı sayıdaki sanayi tesisleri ile çeşitli hizmet işlerinde çalışarak sağlamaktadır (KOSGEB, Tarihsiz: 1.3). Bu açıdan sanayileşme, inceleme sahasında yaşayanlar için büyük önem taşımaktadır.

Bu kesimde sanayileşme faaliyetleri hem devlet, hem de özel sektör eliyle, bazen belli planlara dayanılarak, bazen de günün şartlarına göre sürdürülmüştür. İnceleme sahasında kurulacak sanayi tesislerinin planlanmasına ilişkin ilk çalışmalar Birinci Sanayi Planı'na kadar gitmektedir. 1933 yılında hazırlanan bu planda, Tefen (Gökçebey)'de bir kimya sanayii kurulmak istenilmiş ve Sümerbank bu işle görevlendirilmiştir. Kurulacak kimya tesisleri arasında zaçyağı (demir sülfat) fabrikası, süper fosfat fabrikası, sudkostik ve klor fabrikası yer alıyordu (İNAN, 1972: 96 vd.). Ancak daha sonra bu tesislerin yapım aşamasında kuruluş yeri olarak, İzmit tercih edilmiştir.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1936)'nda, inceleme sahasında bir tesisin kuruluşu düşünülmemiştir. Ancak bu planda Filyos çayının yukarı çığırında yer alan Karabük'te toprak sanayi ile metale dayalı çeşitli sanayi tesislerinin kurulması planlanmıştır (İNAN, 1989: 32-33). Toprak sanayiine ilişkin tesislerde, ateş tuğlası ile cüruf çimentosu üretilecekti. Bunların yıllık kapasiteleri 15 000 ton tuğla ve 1800 ton ateşe dayanıklı malzeme ile 120 000 ton cüruf çimentosunun üretimine elverecek düzeydeydi. Ateşe dayanıklı malzeme üretimi için daha

Harita 3- Aşağı Filyos Havzasında arazi kullanılışı
Map 3- Land uses in the lower Filyos basin

sonra Karabük yerine Filyos tercih edilmiştir.² Metal sanayiine ait tesisler ise planlandığı gibi Karabük'te kurulmuşlardır.

İnceleme sahasında genel bir plan çerçevesinde inşaatına başlanan ve faaliyete geçen ilk Kuruluş "Filyos Ateş Tuğlası Sanayii T.A.Ş."dir. İnceleme sahasında yer alan ve geçmişleri eskiye uzanan iki kuruluştan biri Kokaksu'daki kiremit fabrikası, diğeri ise Çaycuma'daki tuğla fabrikasıdır. Bir diğeri özel kuruluş olan konserve fabrikası ise, 1962 yılında faaliyete geçmiştir. Bu üç tesisin kuruluş yeri ve büyüklüklerini belirleyici faktör, sahiplerinin kişisel tercihleridir.

Genel olarak 1970'li yıllar, bütün yurttaki çeşitli işçi şirketlerinin kurulduğu ve bunların da değişik alanlarda sanayi tesisleri kurma girişimlerinde buldukları yıllardır. Ancak bu girişimlerin çoğu iyi yönetilememe, sermaye yetersizliği, gerekli sermayenin zamanında karşılanamaması gibi nedenlerle başarısız olmuşlardır. Başarılı olanların çoğunluğu ise, daha önce kurulmuş fakat yeterli işletme sermayesi olmadığı için çalıştırılmamış olan tesisleri satın alan işçi şirketleridir. İnceleme sahasında 1968 yılında 4 ortak tarafından kurulan ikinci ateş tuğlası fabrikası, böyle tesislere bir örnektir. Bu fabrika, Gökçebe, Çaycuma ve Yenice'den daha önceki tarihlerde yurtdışına gitmiş işçilerden 950'sinin bir araya gelmesi sonucunda oluşturulan bir işçi şirketine aittir. Yine işçi şirketleri tarafından kurulmuş ve faaliyette olan üç tesis daha vardır. Bu fabrikalar farklı sanayi kollarında faaliyet göstermektedirler.

Devlet eliyle kurulmuş ve 1970 yılında faaliyete geçmiş bulunan SEKA Çaycuma Kağıt Fabrikası, inceleme sahası içindeki en önemli istihdam kaynağıdır. Son 20-25 yıl içinde kurulmuş olan sanayi tesislerinde özel sektör sermayesi çoğunluktadır. Özel sermayeye ait tesisler değişik faaliyet alanlarında çalışmaktadır (Bu tesisler arasında un fabrikası, ayçiçeği yağı fabrikası, ağaç parke fabrikası, kalorifer radyatörü fabrikası, 3 vitriye fabrikası sayılabilir). Bu süre içinde devlet tarafından yapılan yatırımlar sınırlıdır. Devrek'te Süt Endüstrisi Kurumu tarafından bir fabrika kurulmuştur. Ancak bu fabrika, işleyebileceği yeterli miktardaki sütü serbest piyasa şartlarında çevreden temin edememektedir. Bu nedenle, bölge dışından sağladığı hammadde ile tereyağı ve kaşar peyniri üretimi yapan tesis, günümüzde özelleştirme kapsamındadır. 1988 yılında Türkiye Yem Sanayii A.Ş. tarafından işletmeye açılan Çaycuma Yem Fabrikası ise 1993 yılında özelleştirilmiştir.

İnceleme sahasına sermaye akışı, günümüze doğru belirgin bir artış göstermiştir. Özellikle inceleme sahasının da yer aldığı Zonguldak ili "Kalkınmada Öncelikli İller" kapsamına alındıktan sonra, yatırımlar daha da hız kazanmıştır. Ancak önemli olan, yatırımların buradaki yerel sermaye tarafından yapılmasıdır. Böylece elde edilen kazanç, çoğunlukla yöre içinde değerlendirilmiş olacaktır.

² Ateşe dayanıklı malzeme üretmek için Filyos'ta ilk defa 1938 yılında etüdlere başlanılmıştır. Kuruluş yeri seçiminde, ürünün başlıca alıcılarından olan Karabük'e ve maden kömürüne yakınlık, hammadde mevcudiyeti ve ulaşım faktörleri etkili olmuştur. Tesisin temeli 1945 yılında atılmış ve 1949'da işletmeye alınmıştır.

Yerel sermaye, herhangi bir sanayi kuruluşunu tek başına kurup, bir dar boğaza girmeden işletebilecek düzeyde değildir. Bu konuda ya teşviklerden ve kredilerden büyük oranlarda faydalanılmakta ya da çeşitli ortaklıklara başvurulmaktadır. Sermaye birleşiminde 1970'lerdeki kötü deneyimin aksi yönde bir gelişme sağlanabilirse, çok büyük bir kaynak kullanıma hazırdır.³

İnceleme sahasının en önemli özelliklerinden biri, aşağı çığırın aynı zamanda verimli bir tarım alanı olmasıdır. Bu, gelişme planlarının sadece sanayii kapsamaması gerekliliğini ifade etmektedir. Bu amaçla, kaynaklarından denize döküldüğü yere kadar bir bütün olarak Filyos çayı havzasının ıslahına ilişkin bir proje DSİ tarafından hazırlanmıştır.⁴ "Filyos Çayı Havzası Master Planı" adını taşıyan bu çalışmada sadece taşkınlarla korunma ve enerji temini düşünülmemiş, aynı zamanda çeşitli ovaların sulama projeleri de hazırlanmıştır (DSİ, 1987). Sulama projesi yapılan yerlerden biri aşağı çığırdır (Harita 4). Bu proje ile Filyos çayının doğu yakasındaki ziraat alanlarının sulanması planlanmıştır.⁵ Ancak hazırlanan plan ile kullanım arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Bu plan ile sulamalı tarıma kazandırılmak istenilen sahalarda, mevcut sanayi tesislerinin yoğunluğu yer almaktadır. Yeni kurulan Organize Sanayi Bölgesi ve kurulması planlanan münferit sanayi tesisleri de yine bu sahalarda bulunmaktadır. Halihazırda 1/5000'lik çevre düzeni haritaları tamamlanmadığından, bu yerlerin hangi kapsamda olacağı hâlâ belli değildir.

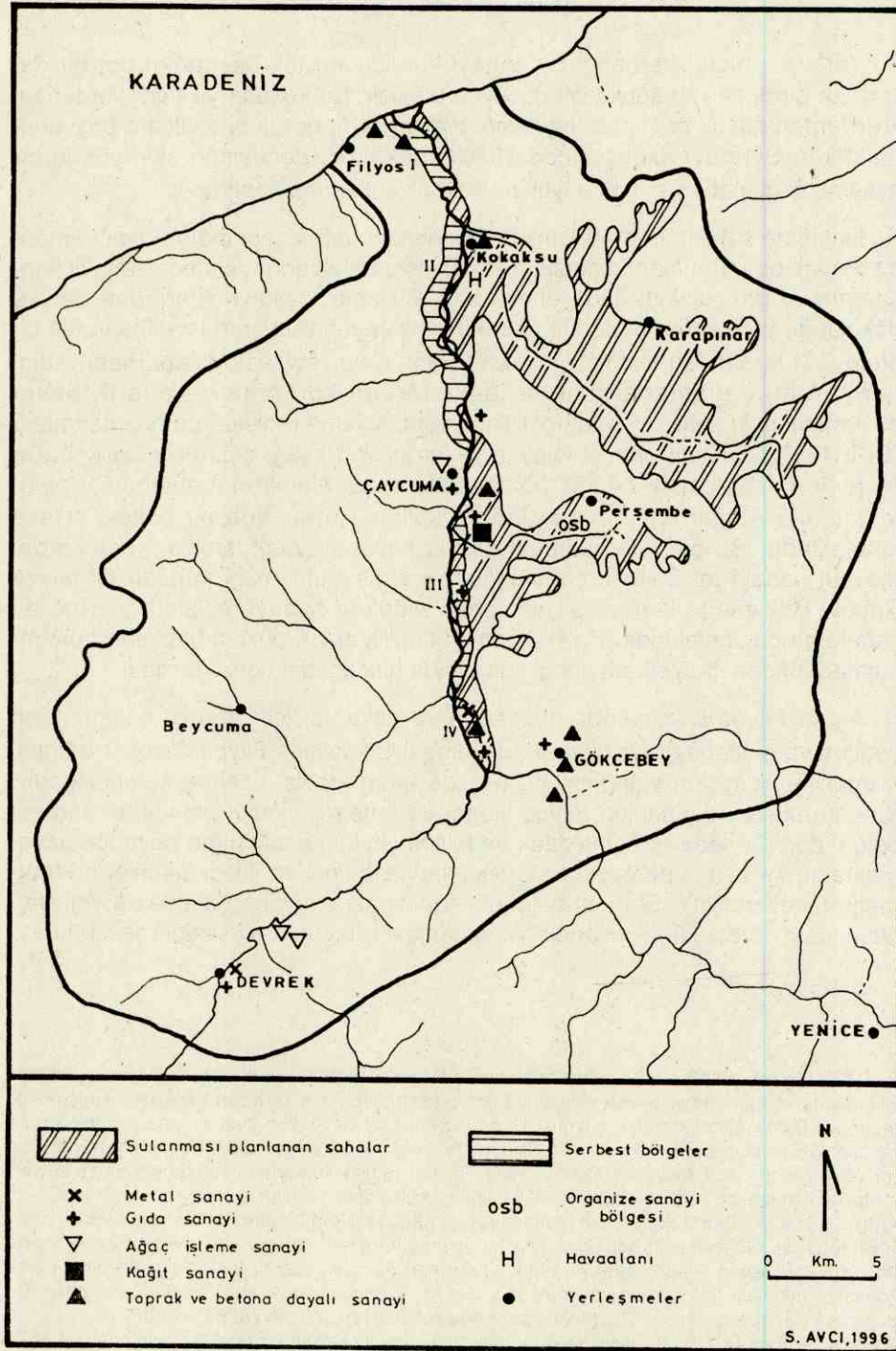
Aşağı Filyos havzasında planlanan ve altyapısı için gerekli çalışmaların yapılmaya başlandığı bir diğer alan Serbest Bölge'dir.⁶ Filyos Serbest Bölgesi kısmen nehir taşkın yatağına, kısmen de tarım arazisi üzerine kurulmaktadır. Yine kurulması düşünülen Filyos limanı ile entegre olması planlanan serbest bölge, dört parçadan oluşmaktadır ve Filyos çayının aşağı çığırı boyunca uzanmaktadır. İlk aşamada çayın batı yakasındaki birinci ve ikinci kısımların kurulması hedeflenmiştir. Serbest bölgenin sulanması planlanan alanlarda yer alan üçüncü ve dördüncü kısımlarının yapılmaması için çeşitli girişimler mevcuttur.

3 1970'lerde işçi şirketlerinin kuruluşundan sonra bunların yoğunluğunun başarısız olması, ülkenin bütününde olduğu gibi inceleme sahasında da yurtdışından gelen sermaye üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Bu tür şirketlere olan güvensizlik nedeniyle insanlar, üretim yerine bina yapımına para harcamaya başlamışlardır. Bu, bir süre için inşaat sektörünü ayakta tutabilecek gibi görünüyorsa da, uzun vadede hiç bir yarar sağlamayacaktır. Büyük arsa spekülasyonlarının da yaşandığı bu yerlerde yapılan binalar yoğunlukla boş bırakılmakta ve kullanılmamaktadır.

4 Bu çalışma DSİ adına Su-İş Proje Mühendislik ve Müşavirlik Ltd. Şti. tarafından yürütülmüştür.

5 Projede biri Gökçebey'in batısında ana kol üzerinde, diğeri ise Devrek Çayının Filyos çayına birleştiği yere yakın olmak üzere iki alternatif su regülatörünün yapımı teklif edilmektedir. Devrek kolundan alınması teklif edilen sulama suyu, ana kol üzerindeki suya nazaran daha kalitelidir. Bu proje ile sulanabilecek alan 2706 hektarı pompajla olmak üzere toplam 7828 hektardır.

6 Filyos Serbest Bölgesi 5 Nisan 1994 tarih ve 21896 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 94/5377 sayılı karar ile kurulmuştur.

Harita 4- Aşağı Filyos havzasında sulanması planlanan sahalar ve tarım dışı kullanım alanları.

Map 4- The projected irrigation areas and nonagricultural use in the lower Filyos basin.

Aşağı Filyos Havzasının Planlanmasında Karşılaşılan Başlıca Sorunlar

Aşağı Filyos Havzasında yapılan ve yapılacak bütün planlarda, arazi kullanımını, sanayi faaliyetleri ve sosyo-ekonomik yapıdan kaynaklanan veya kaynaklanacak sorunların yaşanacağı açıktır. Bu sorunlar aşağıda sırasıyla ele alınacaktır.

1- Tarımsal arazinin sanayi alanlarına dönüşmesi veya yerleşmeye açılması sorunu: İnceleme sahasında kurulmuş veya kurulması planlanan sanayi tesislerinin hemen hemen tamamı verimli tarım arazileri üzerinde yer almaktadır. Bu tesislerden kurulmuş olanlarını, tarım arazileri üzerinden kaldırmak mümkün değildir. Ancak yenilerinin tarım arazilerinin üzerinde yapılması engellenmelidir. Devlet, daha ilk baştan itibaren gerek kendi yaptığı tesislerde (Seka kağıt fabrikası, yem fabrikası gibi), gerekse özel sektörün yaptığı tesislerde bu duruma dikkat etmiş görünmemektedir. Hatta planlama aşamasından hızla uygulama aşamasına geçilmiş olan Organize Sanayi Bölgesi'nde de aynı sorun mevcuttur. Organize Sanayi Bölgesi'nin yapımı verimli tarım alanları üzerinde sürdürülmekte, aynı zamanda bu sahaların da sulanması planlanmaktadır.

Halen Filyos Çayı havzasının çevre düzeni haritasının tamamlanmamış olması nedeniyle, tamamen ziraate ayrılması gereken verimli tarım alanları üzerinde, şehirselleşme planları bile hazırlanabilmektedir. Kokaksu vadisinin I. ve II. sınıf olarak nitelenen tarım arazilerinin farklı kullanımı, bu konuya iyi bir örnektir. Kokaksu yerleşmesinin şehirselleşmesini batıdan Filyos çayı, güneyden havaalanı ile engellenmektedir. Düne kadar önemli bir ziraat alanı olan yerleşmenin doğusu, yeni hazırlanan imar planında şehirselleşme alanları içinde alınmıştır. Öncelikle bu verimli arazinin ortasından çevre yolu geçirilmiş ve konut alanlarının planlanması yapılmıştır. İlginç olan bir diğer husus, bu kesimin yine sulanması planlanan sahalar içinde yer almasıdır. Aynı verimli arazinin bir kısmına da devlet tarafından verilen bir teşvik ile tekstil sanayiine ait entegre bir tesisin kurulması çalışmaları ise devam etmektedir. Bu kesimde şehirselleşme için en uygun yer kuzeydeki tepelik sahadır.

2- Tarımsal üretimin azalması sorunu: İnceleme sahasında en fazla mısır ve buğday üretilmektedir. Ayrıca hemen her ailenin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, sebze yetiştirdiği bir bahçesi de vardır. Tüketim fazlası sebze ve meyveler, yerel pazarlarda satılarak değerlendirilmektedir. Ancak, geçimini doğrudan tarımsal üretimden sağlayanların sayısı ve ekip dikilen alan miktarı hızla azalmaktadır. Dolayısıyla tarımsal üretimin günden güne azalması sözkonusudur. Bunun en önemli nedeni, ekonomik şartlardır. Ekonomik şartlar çiftçiyi üretimden soğutarak doğrudan etkili olduğu gibi, arazi kullanımının değişimine neden olarak da dolaylı etki göstermektedir.

Yukarıda tarımsal üretimde en fazla payın mısır ve buğdaya ait olduğu belirtilmişti. Bunların üretimi her geçen yıl daha da azalmaktadır. Bu durum ülke genelinde olduğu gibi, inceleme sahasında da tarımsal üretimden kaçışın bir sonucudur. Tarımsal üretim, hem yapılan masrafları karşılayacak ve kârlı olacak kadar fazla gelir getirmemekte, hem de doğal olaylardan çok kolay etkilenmektedir. Sonuç olarak daha fazla risk taşınmasına rağmen, kârlılık oranı da daha düşüktür. Ayrıca ürünlerin değerlendirilebileceği fazla tesis de yoktur. Bu durumda halk, tarla tarımından oldukça uzaklaşmış, seracılık gibi daha yoğun emek ve sermaye isteyen, ancak daha kârlı ürünlerin tarımını tercih eder olmuştur. Tarla tarımından uzaklaşmanın sonucunda, bazen kurulan sanayi tesisleri faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmaktadırlar. Buna örnek olarak Perşembe'de kurulu bulunan mısır unu ve nişasta üreten fabrika gösterilebilir. Fabrika ihtiyacı olan mısırı uygun fiyatla alamamakta, sonuçta da ürünü daha pahalıya mal ettiği için piyasada satamamaktadır. Halen bu fabrika üretime ara vermiş durumdadır.

Sanayide kullanılmak üzere hammadde olarak üretilen tarımsal ürünler, belli bir kalite düzeyinde olmalıdır. Bu mamülün rekabet şansını attırmada en önemli faktördür. İnceleme sahası içindeki tarımsal üretimin değerlendirildiği bazı sanayi tesislerinde ise bu sorun yaşanmaktadır.⁷ Belli nitelikleri taşımayan ürünlere talep olmadığı için, bu ürünlerin fiyatları hızla düşmektedir.

3- Otlak ve ormanlık alanların azalması sorunu: İnceleme sahasında otlak ve ormanlık alanlar ile fundalıklar % 44'lük paya sahiptirler. Ancak bu alanlar sürekli olarak hem niteliğini yitirmekte, hem de gitgide azalmaktadır. Bunun nedenlerinden biri tarımsal toprakları azalan köylünün öncelikle otlak sahalarında tarımsal üretim yapmaya çalışmasıdır. Daha sonra hayvanını otlatmak için azalan otlaklarının eksikliğini, ormanları tahrip ederek gidermeye çalışmaktadır. Oysa otlaklardan kazanılan tarım alanları, oldukça ince bir toprak tabakası ile kaplıdır. Bir-iki yıllık kullanımdan sonra bu alanlar, hızla verimsizleşmekte ve tarım dışında kalmaktadır. Üzerindeki bitki örtüsü de tahrip edilmiş olduğundan, toprak tabakası süpürülmekte ve çıplak kayalar meydana çıkmaktadır. Dikkat edilmesi gereken husus, otlakların ve ormanlık alanların ekip biçme faaliyetlerinde kullanımının hemen hemen imkansız olduğudur. Ayrıca problemlili otlak alanlarının da ıslah projeleri uygulanarak tekrar hayvancılığa kazandırılması gerekmektedir.

⁷ İnceleme sahasında yer alan iki un fabrikasından sadece biri, inceleme sahasında üretilen buğdayı işlemektedir. Diğer fabrika aynı zamanda kendi markası altında ticari üretim yaptığı ve bazı yıllarda da yurtdışına un ihraç ettiği için, belli bir kalite düzeyini mutlak muhafaza etmek istemektedir. Bu nedenle fabrikanın ihtiyacı olan buğday bölge dışındaki yörelerden temin edilmektedir. Bir diğer örnek, konserve fabrikasıdır. Konservesi yapılacak ürünlerin belli nitelikleri ve kalitesinin olması gerekmektedir. Çevrede yetiştirilen sebze ve meyvelerin özellikleri, fabrikasyon konserveciliğe uygun değildir. Konserve fabrikasınınca temin edilen kaliteli tohumlarla yapılması istenilen üretim, çiftçi tarafından yeterince kârlı görülmediği için tercih edilmemektedir.

4- Sanayi faaliyetlerinden kaynaklanan sorunlar: Sanayi tesislerinin yer seçiminden kaynaklanan sorunlarına arazi kullanımının ele alındığı bölümde değinilmişti. Burada sanayi faaliyetlerinin neden olduğu çevre sorunlarına yer verilecektir.

Sanayi faaliyetlerinin çevre üzerinde yarattığı ve kendini hemen hissettiren ilk sorun su kaynakları üzerinde kendini göstermektedir. Karabük'ten itibaren gerek sanayi, gerekse şehirsal atıklarla kirletilen Fiyos çayına, 1970'den beri Seka Kağıt Fabrikası da atık sularını boşaltmaktadır. Fabrikanın su arıtma tesisi ancak 25 yıl sonra, 1995'te tamamlanarak denemeye alınmıştır. İnceleme sahasındaki diğer sanayi kuruluşlarının atık suları, Zonguldak İl Çevre Müdürlüğü'nden alınan raporlara göre, doğal ortama boşaltılmaya uygun kriterler içindedir.

Bununla beraber sanayi kuruluşlarının baca gazları her zaman uygun değerler içermemektedir. Yapılan çalışmalarda inceleme sahasındaki bazı sanayi tesislerinde kabul edilebilir kriterlerin çok üzerinde bazı atık gazların ve partiküllerin çıktığı belirlenmiştir (Tablo 1). Buna göre ölçüm yapılan sanayi tesislerinden kağıt fabrikasında kükürtdioksit oranı, Çaytaş Ateş Tuğla Fabrikası'nda karbonmonoksit oranı, Yurtbay kiremit fabrikası ile Devrektaş'ta kükürtdioksit, karbonmonoksit ve toz oranları kabuledilebilir sınırların üzerindedir. Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası'nın bütün değerleri kabul edilebilir sınırlar içindedir.

Tablo 1- İnceleme sahasındaki bazı sanayi tesislerinin baca gazı atıkları (mg/m³)
Table 1- The emission values of some plants in the study areas.

FABRİKA	SO ₂	CO	NO _x	TOZ
Seka (Çaycuma)	2965 (1800)*	26 (175)	360 (1000)	42 (250)
Filyos (Filyos)	0 (1700)	0 (175)	25 (1000)	160 (250)
Çaytaş (Filyos)	1458 (1700)	1258 (175)	176 (1000)	2 (5)
Yurtbay (Çaycuma)	1738 (1700)	417 (175)	390 (1000)	2920 (450)
Devrektaş (Devrek)	1246 (800)	279 (175)	77 (1000)	7 (2-4)

* Parantez içlerindeki değerler kabul edilebilir sınırları göstermektedir.

Kaynak: İÇM, 1994: 18-19.

Katı atıklar açısından sanayi kuruluşlarının çevre üzerine etkileri sınırlı ölçüdedir. Ateş tuğlası ve vitrikiye sanayide bozuk çıkan ürünler kırılarak yeniden hammadde olarak değerlendirilmektedir. Ancak tesislerin tamamında bu atıkları öğütecek değirmen yoktur. Örnek olarak, daha küçük kapasiteli bir sanayi tesisi olan Akvit'te katı atıklar, fabrika arazisine yakın bir derenin kenarına atılmakta ve çevre kirliliğine yol açılmaktadır. Keza aynı şekilde kiremit ve tuğla fabrikalarında da hatalı üretim ve kırılma sonucunda oluşan katı atıklar, fabrika arazisinin bir kısmına terkedilmektedir.

5- Nüfus artışından ve yerleşmelerin gelişiminden kaynaklanan sorunlar: İnceleme sahasında yıllık nüfus artış hızı mevcut verilere göre binde 10 dolayındadır. Bu, nüfusun olması gerektiği kadar artmadığını ve bir kısım nüfusun göç ettiğini göstermektedir.⁸ Ancak büyük sanayi tesislerinin kurularak faaliyete geçmelerinden sonra, öncelikle dışarıya olan göç duracak, ardından da dışarıdan göç alınmaya başlanılacaktır. Bu olay aynı zamanda şehir ve kasabalar üzerinde bir baskı yaratacaktır. Köylerde yaşamak, köy hayatının çeşitli zorlukları nedeniyle tercih edilmemektedir. Sanayi tesislerinde çalışmaya başlayan işçiler bir süre sonra ikametgahlarını daha rahat yaşayabilmelerine inandıkları ve sosyal hayatın daha gelişmiş olduğu yerlere taşınmak istemektedirler. İlk bakışta Çaycuma, Gökçebey ve Devrek, böyle nüfus hareketlerine sahne olan ve olmaya devam edecek yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm çabalara rağmen bu yerleşmelerde istenilen düzeyde konut sahası üretilememektedir. Bugün için belirgin bir sorun yaşanmaması, yakın gelecekte çıkması beklenen sorunların hallini kolaylaştırmaktadır. Altyapısı tamamlanmış yeni konut alanlarının oluşturulmasıyla şehir ve kasabalar üzerindeki baskılar azalacaktır.

6- Eğitim ve sağlık sorunları: Nüfusun hızla artmasının eğitim ve sağlık tesislerinin yetersiz kalmasına yol açacağı açıktır. Planlamada buna dikkat edilmelidir. Son yıllarda yöre sanayicilerinin ve ileri gelenlerinin okul yaptırtma ve yapılanları destekleme gibi çok olumlu davranışlar içine girdikleri görülmektedir. Bunun daha da özendirilmesi ve teşvik edilmesi yararlı olacaktır.

Sağlık açısından ise, zaten bir yetersizlik mevcuttur. Mevcut fiziki kapasite değerlendirilemediği gibi, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni yatırımların yapılması da gerekmektedir. Ayrıca halen sağlık personeli sıkıntısının var olduğu inceleme sahasında, gelecekte bu sorunun daha da yoğunlaşacağı açıktır.

8 1989 Türkiye Nüfus Araştırması sonucuna göre inceleme sahasının da yer aldığı 4. Bölge'de kırsal kesimde binde 28.88 doğum artış oranı, binde 9.06 ölüm artış oranı görülmektedir. Şehirlerde ise bu oranlar sırasıyla binde 28.05 ve binde 8.15'dir (DİE, 1993: 101). Bu, doğal nüfus artış hızının kırsal kesimde binde 19.82, şehirlerde de binde 19.90 olduğunu göstermektedir. Türkiye geneli için 1985-1990 döneminde doğum oranı binde 29.9, ölüm oranı binde 7.8, doğal nüfus artışı ise binde 22.1'dir (DPT, 1990:3).

Planlamada Karşılaşılan Sorunların Giderilmesi İçin Çeşitli Öneriler

1- Yapılan planlarda kaynak ve zaman israfına yol açılmaması için, işbirliği mutlaka sağlanmalıdır. Bu işbirliğinin düzenlenmesini yeterli ve fonksiyonel bir kurum yapmalıdır. Daha önce kurulmuş olan Zonguldak Metropolitan Alanı Belediyeler Birliği bu konuda yeterince aktif olamamıştır. Kurulacak yeni kuruma düzenleme yetkisi, sorumluluk ve yaptırımları uygulama gücü de verilmelidir. Merkezi yönetim tarafından ortaya konulan plan ve projelerde yerel kurumun görüşü esas alınmalıdır. Böylece yönetimde görülen çok başlılığa ve zaman ile para kayıplarına da son verilmiş olacaktır.

2- Hizmetlerin aksamaması için alt yapı çalışmalarına önem verilmelidir. Farklı ünitelerde bulunan, fakat atıl bekleyen iş makinası, alet vs. sürekli kullanıma sunulabilmeli, tamir ve bakımları bu kurum tarafından karşılanmalıdır. Ayrıca merkezi idari ile çözümlenemeyen kaynak problemlerinin halledilebilmesi için bu kurum gereğinde yurtiçi ve yurtdışından finans desteği sağlayabilmelidir.

3- Sanayi ve işgücü ile ilgili planlamalar yapılırken belediyeler üzerine karşılayabileceklerinden daha fazla yük getirilmemelidir. Aşırı nüfus alan yerlerde öncelikle gecekondulaşmanın görüleceği ve çarpık bir kentleşmenin gelişeceği unutulmamalıdır.

4- Planlamada tarımsal üretimden vazgeçilmemelidir. Tarımsal ürünlerin daha iyi değerlendirilmesinin çareleri mutlaka aranmalıdır. Bu aynı zamanda verimli tarım alanlarının sanayi tesisleri tarafından kullanılmalarını ve çevre sorunlarının artmasını engelleyecektir.

5- Sanayi tesislerinin dağınık ve farklı sanayi kollarında faaliyet göstermesi yerine, birbirini tamamlayan tesisler olmalarına dikkat edilmelidir. Hammadde-ürün ilişkisine sahip bir sanayi bölgesinde elde edilen kârlar çok daha fazla olacaktır.

6- Kurulacak tesislerin kesinlikle I. ve II. sınıf arazilerin üzerinde olmaları engellenmelidir. Bu sanayi tesislerinin kuruluş aşamasında gerçekçi çevresel etki değerlendirme (ÇED) raporları hazırlanmalıdır. Günlük kaygılarla, olumsuz ÇED raporuna sahip olması gereken tesislerin yapımına izin verilmemelidir.

7- Sanayi ve şehirselleşmelerin çevreyi kirletmesine engel olunmalıdır. Çıkması muhtemel sorunların çıkmadan önlenmesi, çıktıktan sonra zararlarının giderilmeye çalışılmasından daha ucuza mal olmaktadır. Bu nedenle;

a- İnceleme sahasında hava kirliliğine yol açacak tesislerin kurulmasından kaçınılmalıdır. Mevcut ve kurulacak tesislerin kirliliği önleyici sistemleri de inşa etmeleri ve bu sistemleri çalıştırmaları sağlanmalıdır.

b- Kağıt fabrikasında atık suların, Devrek'te de şehirselleşmelerin atılması için arıtma tesisleri kurulmuştur. Deneme aşamasında olan bu tesislerin sürekli çalışması sağlanmalıdır. Ayrıca atıksuları olan diğer tesisler ile organize sanayi

bölgesinde de arıtma tesisi mutlaka yaptırılmalı ve işletilmelidir. Arıtma tesisi olmayanların işletmeye başlamalarına müsaade edilmemelidir. İnceleme sahasındaki mezbahaların çoğunluğunun atıklarını Filyos çayına boşalttıkları bir gerçektir. Bu durum, merkezi bir yerde kurulacak genel bir mezbaha ile ortadan kaldırılmalı, bu mezbahanın atıklarının değerlendirilmesi imkanları araştırılmalıdır.

c- Şehirsel atıkların depolanması da inceleme sahası için büyük bir sorun oluşturmaktadır. Şehirsel atıkların değerlendirilmesi konusunda başlatılan çalışmalara devam edilerek, sonuçlandırılmalıdır.

Kaynakça

- DİE, 1993, Türkiye İstatistik Yıllığı, Devlet İstatistik Enstitüsü yayını, Ankara.
- DPT, 1990, Türkiye Sosyal Göstergeler, Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara.
- DSİ, 1987, Filyos Akarsu Havzası Master Plan Raporu, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- GÖZENÇ, S., 1977, "Arazinin Kullanılması ve Değerlendirilmesinin Coğrafi Yönden Tetkiki", İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, sayı: 20-21, s. 169-180.
- İÇM, 1994, Zonguldak İli Çevre Durum Raporu, İl Çevre Müdürlüğü yayını, Zonguldak.
- İNAN, A., 1972, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara.
- KOSGEB, Tarihsiz, Yatırım Alanlarının Tesbiti Araştırma Projesi I (Sonuç raporu: Zonguldak). Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- KÖY HİZMETLERİ, 1989, Zonguldak İli Arazi Varlığı, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü yayını, Ankara.